

EMLÉKEK

Nagy sötét mezőkről, fekete hegyekről fájó, rossz emléket küld utánam a múlt. Lázás éjszakákon, baljós időkben képek járnak vissza hozzám, kellemetlen képek: kihalt falvokról, futó emberekről, síró gyermekekről. Látom a hullámos Galiciának elpusztított házait, a Doberdó gránátszaggatta földjét... Azután látok sebesülteket és halottakat százszámra, ezerszámra. És eszembe jutnak a tömegsírok, ahol ötszázan fekszenek szép sorjában egymás mellett és egymás felett hófehér mésztakaró alatt... És eljönnek ismét az emberek, a remegő gyenge emberek, akiknek drága volt az életük és mégis elmentek oda, ahol olcsó volt a halál, a hatalmas, a fenséges halál. Igen ... visszajárnak hozzám a harcok: a halál-félelmek és a csodás önfeláldozások ...

Azután egyszerre úgy éreztem, hogy ezen érzetknél van még borzasztóbb is. 1916. augusztusában volt az, amikor a románok először özönlöttek el Erdélyt. Odáig Magyarország területén aránylag alig folyt a háború. De most egyszerre — a mi asszonyaink futottak, a mi falvaink haltak ki, a mi földjeink pusztultak el. És ez más volt, mennyire más volt, mint a galíciai futás, vagy más ország éhező népének szenvedése. Sajnálni azokat is sajnáltuk, segítettünk is rajtuk, de azok mégis csak idegenek voltak. Emezek pedig a mieink. És ekkor éreztem először, hogy az, amit nemzetről, hazáról, érzésről, közös érdekről, magyarságról oly sokat hallottunk, hatalmas, komoly valóság. Valóság, ami több mindennél, több az életnél, több az érzéseknél.

Akkor jöttem rá erre, amikor először veszítettük el Erdélyt.

*

A központi hatalmak két gyenge hadsereget küldöttek a románok ellen. Az egyiket Arz tábornok vezette — a későbbi vezérkari főnök —, a másikat a német Falkenhayn, a német hadsereg addigi vezérkari főnöke. Arz Moldva felé nyomult előre, Falkenhayn pedig a Szeben—Brassói vonalon verte meg az ellenséget. A német vezérrel szemben Avarescu volt a román főparancsnok. Falkenhayn és Avarescu a berlini vezérkari iskolában osztálytársak, sőt barátok voltak. Mégis, a vöröstoronyi ütközet után — ahol az ellenség számos hadosztálya semmisült meg — Romániában az a hír terjedt el, hogy Falkenhayn annak idején — jobban tanulta meg a taktikát, mint Avarescu ...

Valóban, ennek a »jobb tanulásnak volt köszönhető, hogy Erdélyt a monarchia fáradt és ezer sebből vérző seregei oly hamar megtisztították a román betöréstől. Igaz, hogy ebből Arz is kivette a részét. Arzot Székelyudvarhelyen ismertem meg akkor, amikor a várost visszafoglalta. Egy nagy iskolában voltunk, amely hegyen

épült, magasan a város felett. Lent a piactér tele volt polgárokkal és néppel, menekültekkel, akik a közeli erdőbe vonultak s a győzelem hírére tértek lassan-lassan vissza a városba. Arz az újságírókra panaszkodott, akik megrohanták és nem engedik dolgozni. Majd terveiről beszélt és arról, hogy Erdély, az ő szűkebb hazája, most már végleg felszabadul.

— Nézze, az emberekbe is visszatért már a bizalom, ezek két hét múlva már el is felejtik az ellenség járását... — mondotta, miközben az ablakon át lenéztünk a piacon nyüzsgő emberrajokra.

— Mert remélem, ez nem mind újságíró, — tette aztán hozzá kedves maliciával.

Általában szerette és megbecsülte a szellemes, higgadt és komoly embereket. Ezért szerette *Wild* Józsefet is, a politikust, aki alatta mint vezérkari százados szolgált és az »elhárító osztály« önálló parancsnoka volt, a századosok hatáskörén messze túlmenő hatalommal és szinte szokatlan tekintéllyel. Arz, ha Falkenhayntól akart valamit, nem hivatalos úton fordult hozzá, hanem rendesen Wildet küldötte hozzá. Egyízben egy hadosztályt akart »kölcsonkérni« valami akcióhoz s ismét Wildet bízta meg e nehéz feladattal. A német tábornok nem szívesen hallotta a kérést. Neki is kevés embere volt és nem nélkülözhetett egy katonát sem. Azért így felelt:

— Minek nektek német katonaság, amikor veletek szemben csak valami tűzoltóság áll...?

— Arz tábornok úr is úgy gondolja — mondotta *Wild* —, hogy miután Excellenciáddal szemben ugyanaz a tűzoltóság áll, könnyen nélkülözhet egy hadosztályt, amelyet mi majd az északi szárnyunkon lévő oroszok ellen fogunk küldeni. Hiszen kár is volna a derék német katonákat az itteni tűzoltóság miatt fárasztani ..

Falkenhaynnak tetszett a visszavágás és megadta a kért csapatokat. Szellemességéről különben magam is meggyőződhettem Brassóban, ahol vacsorára hívott meg asztalához. Igaz, hogy a meghívást egy Hüt nevű német vezérkari tisztnek köszönhettem, akivel a háború elején Lodzban találkoztam.

Így kerültem Falkenhaynhez, akinél értékesebb és érdekesebb embert keveset ismertem meg az életben. Nemcsak a megjelenése és eleganciája volt elbűvölő, de a modora is. Élénk temperamentum és kirobbanó energia tükröződött minden szavából és minden mozdulatából. Gyorseszű ember volt, nagyszerű judiciummal és rengeteg, mindig túlfűtött tettvággyal. Az az éjszaka, amit vele töltöttem, örökké felejthetetlen lesz számomra. Társalgásunk politikai és katonai része ma már nem aktuális s különben sem tartozik e csapongó emlékezések mozaikjába. De két apróságot érdemes megörökíteni róla. Nőkről beszéltünk, — a magyar nőket dicsérte. Csak pár hete volt Magyarországon s csak pár úriasszonyt ismert. Néhány erdélyi főispánnak és politikusnak a feleségét. Véletlenül — vagy nem is véletlenül — valamennyi szép és okos asszony volt. El is volt ragadtatva tőlük, de amikor számbavette az ismerősöket, egyszerre elakadt a szava:

— Mondja csak — fordult hirtelen hozzám —, maguknál a szép asszonyok után kapják a férjek a stallumokat?

A másik eset éjfélkor történt. Azt kérdeztem tőle, el tudjuk-e foglalni Bukarestet?

— Egyelőre elégedjünk meg egy szép holdvilágos éjszakával a szurdoki szorosban.

— És mikor lesz ez az éjszaka?

— Öt perc múlva kezdődik — felelte —, ha úgy tetszik, velem tarthat. — Azzal felállt és elfelejtve a 3 órája tartó társalgás minden témáját, az asztalnál állva adta ki az utolsó parancsokat az ütközethez. És öt perc múlva megdördültek az ágyúk a szurdok! szorosban, ahol másnap újabb katasztrófa érte az ellenséget.

*

Heteken át jártam akkor a szenvedő Erdélyt. Szabad utam volt mind a két hadseregben. És én jártam kocsin, autón és gyalog, jártam faluról falura, elhagyott házakból kihalt városokba, nagy határ, mezőkről sűrű hegyekbe. És az üres falvakban csodás kultúrát, kint a természetben pedig mérhetetlen gazdagságot találtam. Művészete van ott minden háznak, muzsikája minden szónak. És lelke van a földnek, valami furcsa zamatos lehellete a levegőnek, ami rabul ejti és lenyűgözi az embereket, akik ott élnek ...

*

Német katonavonaton utaztam a székelyföldön át. Egyik állomáson egy visszatérő menekült kéredzkedett fel a vonatra, öreg asszony volt, aki aligha bírta volna már el a hosszú gyaloglást s kérésemre ezért a német tisztek felengedték őt a kocsinkba. Az öreg néni pedig mesélni kezdett a falujáról és a betörésről. Hogyan adtak jelt az erdélyi románok a hegycsúcsokon magasra fellobogó máglyákkal a regátbelieknek, hogyan törtek be ezek orvul és éjjel, amikor megtudták, hogy a faluban nincs fegyveres férfi, csak megriadt asszonynép. És hogyan bujdosott el ő, a legöregebb asszony is az oláhok elől...

Rettenetes erő volt ebben az öreg asszonyban. Állandóan ő beszélt. Sovány, pergamenbőrös arcában mint két tűzgolyó izzott a szeme, és kiaszott karjaival vadul gesztikulált. A német tüzérek szótlanul nézték, aztán egyszerre megszólalt az egyik:

— Sie muss Recht haben ...

Amikor pedig lefordítottuk nekik az anyóka kifakadásait, hosszan elgondolkozva felelték:

— Furcsa nép ez ... nagyon furcsa, nem szeretném, ha ellenségünk volna.

Olyan megrázó, olyan hatalmas volt ez a kép, hogy a kiirthatatlan hazafias érzésnek apotheozisát láttuk az öreg néninél.

*

Mert ilyen menekültjei nem voltak a világon semmiféle népnek.